

**ПРОБЛЕМА ПОШУКУ *TERTIUM COMPARATIONIS*
ПРИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ
СИСТЕМИ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ**

Мізін Костянтин Іванович,
канд. філол. наук, доц.

Київський національний лінгвістичний університет

У пропонованій статті запропоновано як tertium comparationis для лінгвокультурологічного вивчення фразеологій різних мов нову методологію – еталон комплексного зіставлення, суть якої полягає в чіткій послідовності етапів зіставлення фразеологічних систем та в епістемологічній достатності ланцюга цього еталона для лінгвокультурологічного дослідження.

Ключові слова: *основа зіставлення, еталон комплексного зіставлення, лінгвокультурологія, компаративна фразеологія.*

Теоретична й методологічна база однієї з нових антропологічних дисциплін – лінгвокультурології – перебуває на стадії становлення [Левченко 2005, 19; Лучинина 2004, 238–239], тому склад і типи лінгвокультурологічних одиниць демонструють їх різноманітність та термінологічний різнобіччя. У мовознавців немає єдиної думки і щодо предмета, об'єкта та методів її дослідження. Існує лише спільна позиція В.В. Воробйова, В.В. Красних, В.А. Маслової, О.О. Опаріної, В.М. Телія, О.Й. Шейгал та інших учених, що вивчення мови має проводитися в нерозривному зв'язку з культурою, тому методологічним підґрунтям контрастивного аналізу лінгвокультурологічного матеріалу різних етносів є теорія лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа.

Ще більша невизначеність панує в царині зіставної лінгвокультурології, в руслі якої виконується пропонована розвідка. Ця дисципліна тільки-но починає отримувати конкретні контури [Маслова 2001, 29], і питання щодо її одиниць взагалі не обговорювалося. Тому проблема ідентифікації *tertium comparationis* (основи / еталона порівняння) є *актуальною* для зіставної лінгвокультурології, бо вона пов'язана з пошуком оптимальної одиниці (категорії, моделі, поля тощо) як основи порівняння мов і культур різних етносів. Така невизначеність панує при формуванні епістемологічного апарату будь-якої нової мовознавчої дисципліни, виникаючи з простої причини: кожен дослідник прагне при новому підході створити і "новий велосипед". Хоча "велосипеди" апіорі визначені онтологією мови, оскільки кожен еміційний рівень мови обов'язково представлений своєю одиницею. Це стосується і проміжних рівнів, зокрема фразеології: фразеологічні одиниці (ФО), які все частіше називають "дзеркалом душі народу", лінгвісти вважають ідеальним матеріалом для вивчення взаємодії мови й культури. Взагалі, лінгвокультурологічними можна вважати, на наш погляд, будь-які мовні одиниці, систематизовані за семантичними та синтаксичними критеріями, а також за мовним (проміжним) рівнем, у межах текстів культури, тезауруса культури, кодів культури, символарію культури, які В.М. Телія [Телія 1999, 19–21] називає базовими для лінгвокультурології.

Аналіз лінгвокультурологічних праць засвідчує перспективність вивчення симбіозу мови й культури на базі трьох феноменів: (національної) мовної особистості (В.В. Воробйов, Ю.М. Караулов, В.А. Маслової, Ю.С. Прохоров, Ю.О. Сорокін), (лінгвокультурного) концепту (В. Аврамова, С.Г. Воркачов, В.В. Воробйов, Н.В. Ра-

попорт, В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін) та лінгвокультуреми (В.В. Воробйов, Г.В. Токарев). Однак жодна з цих одиниць-ідей не може повною мірою претендувати на статус основи порівняння при дослідженні фразеології через їхні "розмиті" дефініції, що ускладнює пошук критеріїв зіставлення. З огляду на це, *метою* пропонованої розвідки є пошук *tertium comparationis* при лінгвокультурологічному вивченні фразеології різних мов. Фокусування цього пошуку на системі усталених порівнянь (компаративних фразеологічних одиниць – КФО) свідчить про його *наукову новизну*.

Насамперед зазначимо, що оптимальним інструментом дослідження зіставної лінгвокультурології ми вважаємо концепт. Для того, щоб зробити повноцінний контрастивний аналіз такої лінгвосеміотичної системи, як компаративна фразеологія, зіставлення окремих концептів буде замало. Тут потрібно звернутися до основного лінгвокультурологічного методу аналізу мовних знаків, яким є процедура співвіднесення масивів мовних знаків зі знаками (категоріями, таксонами) культури: завдання дослідника полягає в співвіднесенні одиниць системи мови з одиницями культури. Відповідно, при зіставному дослідженні фразеологічної системи усталених порівнянь потрібен еталон порівняння, який був би представлений і на мовному, і на культурному рівнях. Саме тут і маємо найбільшу проблему: з одного боку, існують мовні одиниці (структури), що містять (етно)культурну інформацію, з іншого боку, безпосередній вихід у царину мови мають концептуальні одиниці (структури). Однак як *tertium comparationis* різномовних систем КФО необхідна одиниця, яка мала б спільні параметри зіставлення як на культурному, так і на мовному рівні. Пошук такої одиниці переконав нас у тому, що еталоном зіставлення може бути не одна якась спільна структура / категорія, а різнорівневі ізоморфні та ізофункціональні структури / категорії, об'єднані спільним критерієм. Пояснимо нашу позицію, починаючи з мовного рівня.

Одним із універсальних методів дослідження ФО на міжмовному рівні вважається зіставлення за семантичними полями – "фразеосемантичними полями" (М.Л. Ковшова), "фраземо-семантичними полями" (С. Георгієва), "комплексними" або "функціонально-семантичними полями" (Л.К. Байрамова) тощо. Семантичні поля можуть бути задані тематичною класифікацією, тому деякі фразеологи зіставляють у своїх працях тематичні групи (Л.В. Ковальова, О.П. Левченко та ін.). З огляду на це, доцільно визначити при зіставному аналізі КФО системним репрезентантом мовного рівня *компаративне фразеополе*.

Аналіз фразеосемантичних полів покликаний виявити як національні особливості мовного членування світу, так і специфіку лінгвокреативного мислення при створенні кожної ФО. Спробу епістемологічного синтезу при дослідженні вербальної (мовної) та невербальної (поняттєвої, концептуальної) інформації в межах одного поля запропонував В.В. Воробйов [Воробьев 2008, 210] на прикладі *лінгвокультурологічного поля*.

Культурний рівень представляє *концептосфера* (Д.С. Лихачов). Існує зв'язок концептосфери та культури народу. Д.С. Лихачов [Лихачев 1993, 5] стверджував, що чим багатша культура нації, тим багатша концептосфера народу. Однак тлумачення концептосфери як репрезентанта культури є дещо неоднозначним, бо культура – як семіотична система – повністю представлена в *семіосфері*, якою Ю.М. Лотман позначає весь семіотичний простір певної культури: "і результат, і умову розвитку

культури" [Лотман 2000, 251]. Очевидно, концептосфера є тією частиною семіосфери, яку безпосередньо освоює когніція людини при пізнанні останньою об'єктивного світу. Вона є певним концептуальним інваріантом, достатнім, щоб ідентифікувати людину як *homo loquens*. Концептосферу можна визначити, на нашу думку, як інформаційний центр людини, де отримання інформації (пізнання), її опрацювання (операції зі знаннями), акумулювання (досвід) та міжгенераційна трансляція (культура) відбуваються за участі різних ментальних структур. Тому концептосферу часто тлумачать як (концептуальну) картину світу, яка складається з концептів, що існують у вигляді ментальних картинок, фреймів, сценаріїв, гештальтів тощо.

Зауважимо, що семіосфера та концептосфера принципово не можуть бути визначені як *tertium comparationis* при лінгвокультурологічних дослідженнях через їх "розмитий" обсяг. Цей обсяг у лінгвокультурах може значно відрізнятись, спричинюючи те, що численні параметри культурного простору народів "не перекриваються", тобто не мають спільної основи для зіставлення. Отже, необхідно вести пошук універсальної одиниці (структури) культури з "виходом" або "точками переходу" до інших, якісно відмінних, структур людського знання. Аналіз антропологічних праць наших попередників дозволив виокремити такі одиниці – це культурний код і концептополе. Далі викладемо свої міркування.

Культурний код. Зміст культури представляють різні галузі (традиції, звичаї, мова, одяг, наука, мистецтво, релігія тощо), які в мові реалізуються у вигляді системи кодів культури [Телія 1999, 18]. Тому доцільно, на наш погляд, зіставний аналіз культурних смислів КФО розпочинати з культурних кодів, бо саме вони вважаються семіотико-семантичним "перемикачем", де мовні знаки інтерпретуються в категоріях культурного коду (В.М. Телія). "Перемикання" (перекодування) семіотичної інформації в семантичну, і навпаки, є важливим для лінгвокультурології: пошук культурних смислів обов'язково має бути підкріплений широким масивом мовного матеріалу. Інакше існує небезпека зміни напрямку лінгвокультурологічного дослідження в культурологічне русло, що простежується в монографії В.В. Воробйова [Воробьёв 2008], де автор майже не підтверджує своїх культурологічних висновків мовним матеріалом. "Перегин" може відбуватися і в протилежному напрямку: Л.В. Ковальова [Ковалева 2004, 94, 45] повністю підмінила у своїй праці декларований нею когнітивний аналіз семним аналізом.

Використання культурних кодів у контрастивних дослідженнях зумовлюється їх універсальністю, оскільки, на думку В.В. Красних [Красных 2001, 5–6], коди культури універсальні за своєю природою і властиві людині як *homo sapiens*. Коди культури – це "сітка", яку культура накидає на навколишній світ, членує, категоризує, структурує та оцінює його. Вони співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини, пов'язуючи мову та (наївну) картину світу людини [Алефиренко 2008, 158]. Тому кодам культури в основній своїй частині властивий ізоморфізм: у кожній культурі існує весь перерахований спектр кодів, але не всі елементи цих кодів ізофункціональні. Пошук специфічних елементів, які вирізняють той чи інший код культури, дозволяє вказати на особливості культури, відображеної в мисленні народу.

Як правило, називають 5–7 базових кодів культури. Втім, зіставне дослідження потребує детальнішої класифікації. Г.А. Багаутдінова [Багаутдінова 2006, 105–

107], наприклад, виокремлює антропоморфний, біоморфний, об'єктний, анемічний, темпоральний, просторовий, міфологічний, колоративний, квантитативний і термінологічний коди. Хоча слід виділити, на нашу думку, також окремо гастрономічний, фітоморфний та зооморфний коди з огляду на їх особливе значення в наївних уявленнях людини про світобудову.

Концептополе. Концепти за окремими своїми ознаками вступають у системні відношення подібності, відмінності та ієрархії з іншими концептами [Попова 2001, 18]. У межах цих відношень вони структуруються за польовим принципом, утворюючи систему концептополів – концептосферу. Важливо, що концептополе також має свій "перемикач" – це концепт. Він "перемикає" інформацію подібно до культурного коду. Втім, якщо культурний код перекодує рівні *культура* ↔ *мова*, то концепт – рівні *концептуальна семантика* ↔ *мовна семантика*. Аргументом на користь такої кваліфікації концепту є те, що будь-який концепт має "базовий шар" (у нашому розумінні перцептивно-образний шар / складник), який представлений певним чуттєвим образом. Цей образ є одиницею універсального предметного коду (М.І. Жинкін, І.Н. Горелов), за допомогою якого концепт вербалізується і стає частиною семантичного простору мови, отримуючи для свого вираження систему мовних знаків [Попова 2001, 61].

Отже, якщо дотримуватися положення Д.Б. Гудкова та М.Л. Ковшової [Гудков 2007, 121–122] про те, що лінгвокультурологічна парадигма в зіставній фразеології покликана побачити спільне й відмінне у двох різних галузях – мовній семантиці ФО та її культурній семантиці, то цілком слушно при зіставному підході до лінгвокультурологічного опису КФО запропонувати таку схему: *культурний код* → *концептополе* → *концепт* → *КФО* (образ-еталон) → *компаративне фразеополе*. При цьому повнота вивчення семантики КФО забезпечується двома семантичними аспектами – семасіологічним і ономасіологічним.

Одиниці (структури) цієї схеми – концептуальні й мовні – "подвійно" пов'язує категорія порівняння (компаративності). "Подвійність" зв'язку забезпечується тим, що порівняння є не лише поняттєвою, а й семантичною категорією: у такий спосіб створюється унікальність КФО з погляду "подвійного" кодування ними навколишнього світу. У зв'язку з цим виникає запитання: чи може *tertium comparationis* бути категорія порівняння? Наша відповідь негативна, оскільки категорія порівняння "пронизує" численні семіотичні та семантичні системи, ускладнюючи визначення конкретного параметра зіставлення. Тому контрастивний аналіз на основі категорії порівняння сприятиме насамперед вивченню засобів експлікації цієї категорії в концептуальних / мовних одиницях. Таке дослідження КФО різних мов зійшло б урешті-решт до традиційного зіставлення їх семантико-синтаксичних моделей, втрачаючи таким чином будь-який лінгвокультурологічний сенс.

То яку ж одиницю можна визначити як *tertium comparationis* у нашій розвідці? Якщо метою дослідження було б зіставне вивчення одного з аспектів КФО – структури, (когнітивної) семантики, структурно-семантичних / семантико-синтаксичних моделей тощо, то *tertium comparationis* могли б бути і концептополе, і концепт, і компаративне фразеополе, і навіть образи-еталони (внутрішня форма) самих КФО. Однак наша мета – лінгвокультурологічне зіставлення системи КФО, а це потребує комплексного підходу та комплексної структури (моделі) як *tertium comparationis*.

Такою моделлю може бути *еталон комплексного зіставлення* (ЕКЗ), на якому ґрунтується *методика лінгвокультурологічного зіставлення фразеологічних систем*. Суть ЕКЗ полягає в (1) чіткій послідовності етапів зіставлення фразеологічних систем різних мов та в (2) епістемологічній достатності ланцюга моделі ЕКЗ для лінгвокультурологічного дослідження.

Наведемо схему ЕКЗ для компаративної фразеології: *культурний код* → *концептополе* → *концепт* → *КФО* (образ-еталон, внутрішня форма) → *компаративне фразеополе* → *концепт* → *концептополе* → *культурний код*. Логіка саме такої послідовності зіставлення КФО, та й ФО взагалі, полягає в їх "подвійній" природі, тобто в "подвійному" кодуванні інформації про об'єктивний світ, що вимагає, відповідно, і "подвійного" розкодування. В екстраполяції на семантику ця послідовність передбачає залучення як семасіологічного, так і ономасіологічного аспектів вивчення КФО.

Ці ланки "подвійно", тобто поняттєво й семантично, пов'язуються унікальним компаративним "ланцюгом", формуючи розгалужену польову структуру системи образного порівняння, всі елементи якої виявляють перманентний міжрівневий обмін інформацією, передаючи при активації будь-якого елемента компаративні імпульси по всій системі. Порівняння ж створює постійний рух таких імпульсів компаративним "ланцюгом", оскільки воно є не лише семантичною категорією, а й поняттєвою та гносеологічною, бо порівняння як операційна дія в пізнанні світу лежить в основі всієї мовомисленнєвої діяльності людини [Конюшкевич 2001, 103]; воно є також основою когнітивних механізмів аналогії та асоціації. Так, компаративні імпульси, рухаючись компаративним "ланцюгом" одним із двох шляхів – поняттєвим або семантичним, надають ритму (енергії) скланоструктурованій і різнорівневій компаративній "сітці" (моделі), яку свідомість кожного разу "накидає" при акті пізнання на навколишній світ, інтеріоризуючи його. Ця "сітка" (модель) має основоположне значення для лінгвокреативного світосприйняття та світорозуміння *homo loquens*.

"Каталізаторами" імпульсів цієї "сітки" є образи-еталони КФО – унікальні конструкти, в яких закодується процес еталонізації певного образу в тій чи іншій лінгвокультурі [Мізін 2009, 25–43]. Відповідно, кожен образ-еталон акумулює цілий фрагмент концептуальної картини світу людини, що робить його особливо цінним для лінгвокультурологічних досліджень.

Важливою характеристикою образу-еталона є його специфічна онтологія: перманентна компаративна напруга між образом і еталоном, що створює ефект напівекспліцитно вираженого порівняння. Така природа образу-еталона забезпечує пріоритетність цього ментального конструкта перед іншими при операції порівняння: досить навіть незначної актуалізації того чи іншого образу, щоб активувати відповідний еталон, "зчеплений", тобто узуально закріплений, із цим образом. Це "зчеплення" може бути й оказіональним, оскільки майже кожен еталон виявляє різні ознаки. Так, при актуалізації поліеталона активується цілий ряд образів (асоціацій), які, у свою чергу, активують асоціативні ряди, а ряди – поля різних рівнів свідомості. Це наше положення підтверджується психолінгвістичними експериментами з носіями різних мов [див., напр.: Мізін 2008], де на кожне слово-стимул можна отримати найнеочікуваніші реакції.

Енергетичний заряд компаративної "сітки" когніції людини "живиться" компаративними імпульсами, продукуючи ритм, який і надає цій своєрідній для кожної лінг-

вокультури різнорівневій складній системі певних контурів. Квінтесенцією цієї системи є концептополе, яке займає центральне положення, виявляючи об'єднувальну функцію між культурним кодом і фразеополем. У зв'язку з цим слушно, на наш погляд, екстраполювати ідею етнічного поля Л.М. Гумільова (на думку вченого, воно існує в природі подібно до поля електромагнітного / гравітаційного [Гумилев 1989, 336]) на концептополе. З нашої точки зору, етнічне поле – це лише одне з концептополів концептосфери певного етносу. Концепти перебувають у цій системі у стані напруги подібно до елементів силового поля, структуруючись відповідно до ритму певного етносу. Цей ритм генерує концептосфера, передаючи його на кожне концептополе. Тому він різниться в лінгвокультурах, бо кожному народу іманентна своя концептосфера. Продукує ритм, на думку Л.М. Гумільова, пасіонарність – біохімічна енергія живої істоти біосфери. Біофізичні коливання етносу і є його креативною енергією, рушійною силою прогресу та культури. Ця сила керує етносом, впливаючи на кожного індивіда. Підтверджує ідею Л.М. Гумільова і Ю.М. Лотман [Лотман 2000, 251], який висловлює думку, що семіосфера є ізофункціональною до біосфери. У зв'язку з цим зауважимо, що відомий український дослідник "духу" слова В.М. Манакін [Манакін 2008, 51], аналізуючи енергетику слова крізь призму лінгвофілософії, квантової теорії фізики та нейропсихолінгвістики на основі положення єдності законів Всесвіту, доходить висновку, що "лад мовної системи на усіх її рівнях є ізоморфним до світу свідомості-реальності, як будова листка повторює будову цілого дерева".

Імпульси компаративної "сітки" когніції людини синхронізуються з ритмом концептосфери, створюючи національно-специфічний колорит усієї функціонально-семантичної системи порівняння та компаративної фразеології зокрема. Ідіоетнічні смисли нагромаджуються, наростаючи, від універсальних структур мислення (культурні коди, концептополя) до універсальних моделей мови (компаративні фразеополя, КФО). У результаті цього універсальні смисли часто матеріалізуються (вербалізуються) за допомогою ідіоетнічних образів-еталонів КФО, які "заряджені" енергією народу, його "духом".

Наведемо приклади до нашої теорії. На першому прикладі коротко простежимо схему ЕКЗ культурний код → універсальний (фреквентивний) образ-еталон, на другому – культурний код → ідіоетнічний образ-еталон: 1) зоморфний культурний код → концептополе ПРАЦЯ → концепт СТАРАННА ПРАЦЯ (ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ) → універсальний образ-еталон бджола і КФО англ. (*as*) *brisk as a bee* (досл.: жвавий, як бджола) – "про працелюбну людину"; нім. *fleißig wie eine Biene* (досл.: старанний, як бджола) – "роботящий як бджілка"; укр. *роботяща як бджілка* – "про працелюбну дівчину, жінку"; рос. *трудиться как пчела* – "про людину, яка старанно, терпляче й невтомно працює" [Кунин 1984, 74; Мізін 2005, 29; Юрченко 1993, 14; Мокиєнко 2003, 355] → компаративне фразеополе СТАРАННА ПРАЦЯ. Як бачимо, компаративне фразеополе представляє певну частину концептополя на семантичному рівні. Показово також, що при спільному образі-еталоні семантика наведених КФО дещо розрізняється (напр.: різняться гендерні семи, російська КФО виявляє додатково сему "терплячість"); 2) антропоморфний культурний код → концептополя ХВОРОБИ ЛЮДИНИ та ВАДИ ЛЮДИНИ → концепти АЛКОГОЛІЗМ і ПИЯЦТВО → ідіоетнічні образи-еталони, напр.: англ. *a fiddler* 'скрипаль', *a lord* 'лорд'; нім. *der Ritter* 'лицар',

der Seemann 'моряк'; укр. *ясочка*; рос. *стелька* і КФО англ. *drunk as a fiddler* (досл.: п'яний, як скрипаль) – "дуже п'яний"; *drunk as a lord* (досл.: п'яний, як лорд) – "дуже п'яний"; нім. *blau wie ein Ritter* (досл.: п'яний, як лицар) – "дуже п'яний"; *blau wie ein Seemann auf Landurlaub* (досл.: п'яний, як моряк під час відпустки) – "дуже п'яний"; укр. *як ясочка* – "дуже п'яний"; рос. *пьяный как стелька* – "про п'яну до неприємності людину" [Кунин 1984, 228; Мізін 2005, 147, 165; Юрченко 1993, 170; Мокиєнко 2003, 414] → компаративне фразеологічне СТАН СП'ЯНІННЯ.

Таким чином, у запропонованій розвідці нами запропоновано як *tertium comparationis* при лінгвокультурологічному вивченні фразеологій різних мов нову методологію – *еталон комплексного зіставлення*, суть якої полягає в чіткій послідовності етапів зіставлення фразеологічних систем та в епістемологічній достатності ланцюга цієї методології для лінгвокультурологічного дослідження. Екстраполяція згаданої методології на компаративну фразеологію дозволяє маніфестувати гіпотезу, що компаративна "сітка" когніції людини існує як складна різнорівнева система, яка організується ритмом концептосфери, створюючи національно-специфічний колорит усієї функціонально-семантичної системи порівняння та компаративної фразеології зокрема. **Перспектива** цієї розвідки полягає у верифікації ЕКЗ ґрунтовним концептуальним і компонентним аналізом.

В предлагаемой статье предложена новая методология как tertium comparationis для лингвокультурологического изучения фразеологий разных языков – эталон комплексного сопоставления, суть которого заключается в четкой последовательности этапов сопоставления фразеологических систем и в эпистемологической достаточности цепи этого эталона для лингвокультурологического исследования.

Ключевые слова: *основа сопоставления, эталон комплексного сопоставления, лингвокультурология, компаративная фразеология.*

The paper offers as tertium comparationis a new method of linguocultural study of different languages phraseologies, which is a complex comparison model consisting in a clear succession of stages of phraseological systems comparison and in an epistemological sufficiency of the chain of this model for a linguocultural investigation.

Key words: *comparison basis, complex comparison model, linguoculturology, comparative phraseology.*

Література:

1. *Алефиренко Н.Ф.* Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография / Николай Фёдорович Алефиренко. – М. : ООО Изд-во "Эллис", 2008. – 271 с.
2. *Багаутдинова Г.А.* Человек во фразеологии: антропоцентрический аспект: монография / Гузель Анваровна Багаутдинова. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 2006. – 132 с.
3. *Воробьев В.В.* Лингвокультурология: монография / Владимир Васильевич Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
4. *Гудков Д.Б.* Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Д.Б. Гудков, М.Л. Ковшова. – М. : "Гнозис", 2007. – 288 с.
5. *Гумилев Л.Н.* Этногенез и биосфера земли / Лев Николаевич Гумилев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 496 с.
6. *Ковалева Л.В.* Фразеологизация как когнитивный процесс: монография / Людмила Владимировна Ковалева. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2004. – 184 с.
7. *Коношкевич М.И.* Категория сравнения и бином языка / М.И. Коношкевич // Русский язык: исторические судьбы и современность: междунар. конгресс, 13–15 марта 2001 г.: тезисы докл. – М., 2001. – С. 103.

8. *Красных В.В.* Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) / В.В. Красных // Язык, сознание, коммуникация. – 2001. – Вып. 19. – С. 5–19.
9. *Кунин А.В.* Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз, 1984. – 944 с.
10. *Левченко О.П.* Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія / Олена Петрівна Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
11. *Лихачев Д.С.* Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.
12. *Лотман Ю.М.* Семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. – СПб.: "Искусство-СПБ", 2000. – 704 с.
13. *Лучинина Е.Н.* Лингвокультурология в системе гуманитарного знания / Е.Н. Лучинина // Критика и семиотика. – 2004. – Вып. 7. – С. 238–243.
14. *Манакин В.М.* Мова як енергетичний феномен / В.М. Манакин // Світогляд. – 2008. – № 2. – С. 48-51.
15. *Маслова В.А.* Лингвокультурология: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 208 с.
16. *Мізін К.І.* Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К.І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.
17. *Мізін К.І.* Порівняння у фразеології / Костянтин Іванович Мізін. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 240 с.
18. *Мізін К.І.* Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології / К.І. Мізін // Мовознавство. – 2008. – № 1 (244). – С. 67–79.
19. *Мокиенко В.М.* Словарь сравнений русского языка / В.М. Мокиенко. – СПб.: Норинт, 2003. – 604 с.
20. *Попова З.Д.* Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 2001. – 191 с.
21. *Телия В.Н.* Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.
22. *Юрченко О.С.* Словник стійких народних порівнянь / О.С. Юрченко, А.О. Івченко. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.